

УДК 349.6

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

**М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до формування природоресурсного права, з'ясуванню місця природоресурсного права у правовій системі України, а також визначенню предмета та об'єкта правового регулювання природоресурсного права.*

***Ключові слова:** природоресурсне право, предмет правового регулювання, об'єкт правового регулювання, природні ресурси*

У теорії права доміючим є постулат, що основним критерієм формування галузі права є її предмет – сукупність суспільних відносин, які регулюються виключно або переважно відповідною галуззю права. Певну сукупність суспільних відносин становлять і природоресурсні відносини, важливість правового регулювання яких не викликає сумнівів. Ще у 1967 р. відомий радянський вчений-правознавець М.Д. Казанцев висунув наукову ідею про формування у радянській правовій системі нового галузевого утворення – природоресурсного права як комплексної та інтегрованої галузі права, що регулює природоресурсні відносини [1, с. 5] поряд з поресурсовими галузями права – земельним, лісовим, водним тощо. З тих пір з'ясування місця й правової належності природоресурсних відносин є вкрай актуальною проблематикою.

Метою статті є дослідження наукових підходів до формування природоресурсного права, з'ясування місця природоресурсного права у правовій системі України, а також визначення предмета та об'єкта правового регулювання природоресурсного права.

В.І. Андрейцев зазначає, що природоресурсові відносини складаються переважно з приводу використання і відновлення конкретних природних ресурсів як основного засобу господарювання, виробництва й умови життєдіяльності людини, для задоволення духовних, матеріальних, лікувальних, естетичних, рекреаційних, культурно-виховних та інших потреб [2, с. 97]. І.І. Каракаш предметом правового регулювання природоресурсного права визначає поресурсові відносини у сфері взаємодії людини і суспільства з природним середовищем щодо забезпечення раціонального та ефективного використання суб'єктами природних об'єктів та їх ресурсів, а також їх збереження й відтворення в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь [3, с. 15].

Спираючись на наукові ідеї П.Ф. Кулинича і М.В. Шульги, природоресурсні відносини можна визначити як сукупність комплексних суспільних

відносин щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля [4, с. 112; 5, с. 209].

Суспільні відносини, об'єктом яких є окремі природні ресурси, використання яких здійснюється без істотного впливу на стан інших складових довкілля чи на довкілля в цілому, становлять предмет правового регулювання поресурсових галузей права – земельного, водного, лісового тощо [4, с. 112].

Слід також розмежовувати природоресурсні відносини та природоохоронні, які є об'єктивно суперечливими і протилежними за своїм змістом. Адже основною метою природокористування є забезпечення головним чином економічних потреб людини і суспільства, а природоохоронна діяльність спрямована на забезпечення їх екологічних інтересів [3, с. 16].

При цьому у науковій літературі представлено декілька точок зору щодо співвідношення понять раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища: 1) охорона навколишнього природного середовища і раціональне природокористування – тотожні, ідентичні поняття [6, с. 10]; 2) охорона навколишнього природного середовища є складовою частиною поняття «раціональне природокористування» [7, с. 20]; 3) раціональне природокористування, навпаки, включається у зміст природоохоронної діяльності [8, с. 84].

Однак, як влучно зазначено у наукових дослідженнях, не можна охороняти те, що підлягає споживанню, а те, що не використовується, не потребує охорони [9, с. 7; 10, с. 93]. В основі охорони навколишнього природного середовища лежить діяльність, спрямована на збереження природних об'єктів і довкілля в цілому, в той час як використання природних ресурсів спрямовано на вилучення у тій чи іншій формі їх корисних властивостей [11, с. 62]. У зв'язку з цим у чинному законодавстві щодо природних ресурсів вживається термін «раціональне використання» і «відтворення», а охороні підлягає в цілому навколишнє природне середовище.

Отже, предметом правового регулювання природоресурсного права є комплексні та інтегровані природоресурсні відносини щодо використання й відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля.

Нині у науковій доктрині, крім предмета правового регулювання природоресурсного права, чимало дискусій викликає визначення об'єкта природоресурсних правовідносин. Це пояснюється відсутністю комплексного дослідження теоретичних засад природоресурсних правовідносин, складністю предмета правового регулювання, різноманітністю методологічних підходів, неоднаковим розумінням системи природоресурсного права. В умовах великої кількості наукових поглядів на зазначене явище актуальною залишається проблема щодо формування єдиного підходу до розуміння об'єкта природоресурсних правовідносин. Оскільки, як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, об'єкт у структурі правовідносин утворює внутрішні функціональні зв'язки, що краще піддаються правовому регулюванню, а це, безперечно, сприяє усталеності правовідносин як окремої системи [12, с. 11].

Об'єкти природоресурсних правовідносин – це ті блага, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються природо-

ресурсні правовідносини. З урахуванням наявних наукових підходів, для визначення та характеристики об'єкта природоресурсних правовідносин необхідним є дослідження змісту таких понять, як: природний об'єкт і природний ресурс.

Природний об'єкт, на думку В.В. Петрова, – це складова частина природного середовища, що охороняється законом, відрізняється природним характером свого походження, відсутністю вартості, станом в екологічній системі природи, виконанням екологічної, економічної, культурно-оздоровчої функцій [8, с. 206]. Вчений визначає «природні ресурси» у широкому аспекті як всі природні блага, що призначені для задоволення потреб людини, та у вузькому – як природні джерела задоволення потреб матеріального виробництва [8, с. 205]. Природний об'єкт, як зазначає науковець, являє собою завершений екологічний комплекс, що взаємодіє з навколишнім і соціальним середовищем на основі екологічних, економічних функцій, які він виконує. Об'єктом права користування може бути юридично визначена частина природного об'єкта. У процесі використання природного об'єкта з нього вилучається речовина або через нього споживається та чи інша корисна властивість, що задовольняє потреби людей. Така речовина, що входить у склад природного об'єкта, чи його корисна властивість, називається природним ресурсом. Тому природні ресурси є частиною природного об'єкта, який виступає в якості джерела задоволення матеріальних, економічних потреб та інтересів людини [13, с. 357].

При цьому деякі науковці розглядають природні ресурси у широкому і вузькому значенні. До природних ресурсів у широкому значенні відносять усі природні блага, що слугують задоволенню потреб людини, а у вузькому – природні джерела для задоволення потреб матеріального виробництва [14, с. 201].

Природні об'єкти як складові частини або компоненти навколишнього природного середовища, на думку І.І. Каракаша, мають ознаки природного походження і знаходяться в екологічному взаємозв'язку з природними системами, здатні виконувати екологічну функцію й забезпечувати якість середовища існування людини та суспільства [10, с. 93]. Природні ресурси у буквальному значенні є джерелами споживання. Під ресурсом у вузькому змісті розуміють джерело економічного споживання. У широкому розумінні природні ресурси – це джерела споживання людиною і суспільством для задоволення своїх економічних, екологічних, оздоровчих, культурних, естетичних, духовних та інших потреб. Поняття «природний об'єкт» відбиває екологічну сторону складової докільля, а поняття «природний ресурс» – економічну сторону як об'єкта споживання [10, с. 94].

Аналогічних наукових поглядів дотримується й Г.В. Анісімова, яка під природними об'єктами розглядає складову частину навколишнього природного середовища або все докільля у цілому, наділене ознаками природного походження, може виконувати різноманітні екологічні функції та забезпечувати якість середовища для людини [9, с. 6–7]. Поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор. Природні об'єкти становлять невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища, а природні ресурси

утворюють частину природних об'єктів, які використовуються як джерела задоволення різних інтересів людини. Природні ресурси – це джерело споживання, задоволення економічних потреб [9, с. 7].

М.В. Краснова звертає увагу на те, що до об'єктів слід відносити матеріальні та нематеріальні соціальні цінності, на які спрямовані правовідносини. Науковець розглядає природні ресурси як матеріальні і нематеріальні блага. Так, природні ресурси як матеріальні блага – це частини природи, або ж природних об'єктів, що залучені в господарський обіг та які в силу притаманним їм якостям можуть використовуватися людиною, суспільством і державою для задоволення багаточисельних потреб. Природні ресурси як нематеріальні блага – це не залучені до господарського обігу природні об'єкти, що входять в екологічні системи як необхідні компоненти і внаслідок виконуваних екологічних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних, науково-пізнавальних, естетичних та інших функцій мають особливе значення для задоволення потреб середовища життєдіяльності людини і суспільства [15, с. 69–70]. Крім того, М.В. Краснова зазначає, що у межах науки підтверджується економічний атрибут природи, коли об'єктами правового регулювання розглядаються виключно природні ресурси, які хоч фактично й мають зв'язки з природою (мають природне походження, пов'язані з навколишнім природним середовищем, виконують функції життєзабезпечення тощо), проте можуть перебувати у цивільному обігу та щодо яких можуть вчинятися певні юридично значимі дії [15, с. 65].

Природні ресурси, як вказує І.Б. Калінін, являють собою сукупність речовин або якостей природних об'єктів, корисні властивості яких використовуються або можуть бути використані людиною. Природний об'єкт – це обмежений у просторі комплекс взаємозалежних матеріальних елементів природи природного походження. Об'єктами природоресурсних правовідносин можуть бути тільки об'єкти природного походження, що знаходяться у навколишньому природному середовищі, а також природно-техногенні об'єкти [11, с. 105]. При цьому загальним об'єктом природоресурсних правовідносин є певний природний ресурс. Разом із тим у користування завжди надається не абстрактний ресурс, а зазначений у ліцензії, рішенні, договорі, угоді конкретний, індивідуалізований у певних межах природний об'єкт. Таким чином, безпосереднім об'єктом природоресурсних відносин є локалізований у просторі природний ресурс у певному природному об'єкті. І безпосередній, і загальний об'єкт природоресурсних правовідносин є, найчастіше, матеріальними об'єктами. Але інтереси ресурсокористувачів можуть задовольнятися й шляхом використання нематеріальних благ [11, с. 105].

Отже, проаналізувавши наукові підходи представників вітчизняної і зарубіжної доктрини екологічного права, можна визначити, що природоресурсні правовідносини складаються з приводу використання та відтворення природних ресурсів – юридично визначеної частини навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження і знаходиться в екологічному взаємозв'язку з природними об'єктами, використовується або може бути використана як джерело задоволення потреб людини.

Список літератури:

1. Казанцев Н.Д. Природноресурсовое право его пределы как интегрированной отрасли права / Н.Д. Казанцев // Вестник МГУ. – 1967. – № 6. – С. 3–9. – (Серия «Право»).
2. Андрейцев В.І. Екологічне право : курс лекцій : навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Каракаш І.І. Предмет і система природноресурсового права / І.І. Каракаш // Природноресурсове право України : навчальний посібник / За ред. І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – С. 5–41.
4. Кулинич П.Ф. Природоресурсне право як юридичний феномен : полемічні аспекти / П.Ф. Кулинич // Природоресурсне право в системі права України : історія, сьогодення, перспективи : зб. матеріалів круглого столу, 30–31 жовтня 2015 р. / за заг. ред. М.В. Шульги. – Х. : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. – С. 111–113.
5. Шульга М.В. До питання про природноресурсове право / М.В. Шульга, Л.В. Лейба // Природоресурсне право в системі права України : історія, сьогодення, перспективи : зб. матеріалів круглого столу, 30–31 жовтня 2015 р. / за заг. ред. М.В. Шульги. – Х. : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. – С. 208–211.
6. Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды : автореф. дис. ... доктора юрид. наук / Ю.С. Шемшученко. – К., 1979. – 48 с.
7. Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования : автореф. дис. ... доктора юрид. наук / В.Л. Мунтян. – Х., 1975. – 49 с.
8. Петров В.В. Экология и право / В.В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1981. – 224 с.
9. Анісімова Г.В. Об'єкти та суб'єкти екологічного права / Г.В. Анісімова // Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
10. Каракаш І.І. Види об'єктів екологічного права / І.І. Каракаш // Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І.І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – 788 с.
11. Калинин И.Б. Природоресурсное право : учеб. пособ. / И.Б. Калинин. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2009. – 350 с.
12. Єрмоленко В.М. Об'єкт у структурі правовідносин / В.М. Єрмоленко // Юридична Україна. – 2004. – № 1. – С. 11–15.
13. Петров В.В. Экологическое право России : учеб. / В.В. Петров. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 557 с.
14. Шемшученко Ю.С. Предмет і об'єкт екологічного права / Ю.С. Шемшученко // Екологічне право України. Академічний курс : підруч. / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. – 720 с.
15. Краснова М.В. Системність в теорії екологічного права : питання методології науки / М.В. Краснова // Екологічне право України : система та межі правового регулювання : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 р.) / ред. кол. В.І. Андрейцев та ін. – Дніпропетровськ : НГУ, 2015. – 247 с.

Анотація. *Стаття посвящена дослідженню наукових підходів к формуванню природоресурсного права, виявленню места природоресурсного права в правовій системі України, а також определению предмета и объекта правового регулювання природоресурсного права.*

Ключевые слова: *природоресурсное право, предмет правового регулювання, объект правового регулювання, природные ресурсы.*

Annotation. *The article investigates scientific approaches to the formation of natural resource law, clarifying the place of natural resource law in the legal system of Ukraine, as well as the definition of the subject and object of legal regulation of natural resource law.*

Keywords: *natural resource law, the subject of legal regulation, the object of legal regulation, natural resources.*